

Ж. Л. Чорна*

НАДАННЯ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ

Однією із новел чинного Цивільного кодексу України є те, що він містить норми про порядок та наслідки надання особі, яка не досягла повноліття, повної цивільної дієздатності. Отже, поза сумнівами, дане явище потребує детального аналізу як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Вивченням зазначеного питання займалися такі вчені, як Н. Є. Борисова, С. Букшина, Ю. А. Дмитрієв, А. Кидалова, В. М. Леженін.

Метою даної статті є аналіз явища надання фізичній особі повної цивільної дієздатності. Для досягнення вказаної мети слід розв'язати такі завдання: з'ясувати стан наукового дослідження проблеми; проаналізувати норми цивільного та сімейного права, які стосуються цього питання.

Отже, у праві традиційно надається велике значення часу та умовам, за яких особа набуває здатності самостійно, без допомоги інших осіб здійснювати свої цивільні права та обов'язки, тобто набуває цивільної дієздатності в повному обсязі. В римському праві одним із шляхів надання особі дієздатності було звільнення сина або доньки від батьківської влади в результаті спеціальної процедури, яка отримала назву емансипації. За традицією батько тричі продавав (манципував) сина або доньку довіреній особі, яка в свою чергу відпускала підвладного на волю¹. В результаті цього неповнолітній здобував волю, набував господарської самостійності, однак втрачав усі спадкові права стосовно своєї сім'ї². Пізніше процедура емансипації була значно спрощена і допускалась, наприклад, за усною заявою батька, зробленою ним перед судом чи посадовими особами³.

З урахуванням викладеного, в загальному плані емансипація розглядалася як порядок надання особі цивільної дієздатності в повному обсязі. На відміну від самої дієздатності (як здатності особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і обов'язків), емансипація не є здатністю або ознакою, яка притаманна самій особі, а являє собою процес надання особі цих якостей. У зв'язку з цим поняття емансипації пов'язане з визначенням таких моментів, як процедура, час і умови надання особі цивільної дієздатності в повному обсязі.

Цивільне законодавство України передбачає такі підстави надання повної цивільної дієздатності:

- 1) у разі запису неповнолітньої особи матір'ю (батьком) дитини;
- 2) особа досягла 16 років і працює за трудовим договором;
- 3) у разі досягнення неповнолітнім 16 років, якщо він бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Поняття надання повної цивільної дієздатності в Цивільному кодексі розглядається ширше, ніж поняття набуття особою цивільної дієздатності в повному обсязі. Справа в тому, що відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК України набуття дієздатності в повному обсязі пов'язується лише із досягненням повноліття та із вступом неповнолітньої особи в шлюб. А надання повної цивільної дієздатності пов'язується із записом

© Чорна Ж. Л., 2007

* доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Римское частное право: Учебник / Под. ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 1999. — С. 137.

² Орач Е. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права: Курс лекцій. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 84.

³ Институции Юстиниана / Пер. с лат. Д. Расснер; Под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова (ред.). — М.: Зерцало, 1998. — С. 45.

неповнолітньої особи батьком (матір'ю) дитини (ч. 1 ст. 35 ЦК України). Ми не погоджуємося з думкою В. Н. Леженіна, який писав про те, що не можна в законодавчому порядку встановити вік, з якого виникає батьківська дієздатність, або пов'язувати її виникнення з фактичним чи юридичним шлюбом. Далі він зазначає, що батьківська дієздатність виникає в особі з моменту народження дитини. З урахуванням цього при народженні дитини дієздатність може виникнути і у фізичних осіб, які не досягли навіть 14 років⁴. З такою точкою зору погоджуються й інші вчені⁵.

Ми ж вважаємо позицію законодавця з цієї проблеми більш вірною, оскільки народження дитини ще не є тим фактом, за яким особа повинна набувати повної цивільної дієздатності. Запис неповнолітніх (жінки) чоловіка матір'ю (батьком) дитини за їхньою заявою є підставою виникнення цивільних правовідносин, відповідно до Закону України "Про органи реєстрації актів громадянського стану"⁶. Це пов'язане з тим, що народження дитини тягне за собою необхідність здійснення батьками різних дій як фактичного, так і юридичного характеру, для яких звичайні межі дієздатності неповнолітніх осіб можуть бути занадто вузькими. Так, наприклад, придбання меблів для дитини, а також будь-якого іншого майна, оскільки правочини, які виходять за межі дрібних побутових, повинні вчинятися за згодою батьків неповнолітньої матері (батька). Це не завжди зручно, особливо у випадках, коли відносини між неповнолітньою матір'ю чи батьком і їхніми батьками ускладнюються через народження дитини. Тому реєстрація неповнолітньої особи як матері чи батька дитини повинна слугувати самостійною підставою для надання такій особі дієздатності в повному обсязі⁷. На це також вказує ст. 16 Сімейного кодексу України⁸, в якій зазначається: "Якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та у виконанні батьківських обов'язків". Тобто запис матір'ю або батьком дитини неповнолітніх батьків (за їх заявою) повинен слугувати самостійною підставою для набуття особою повної цивільної дієздатності.

Необхідно зазначити, що римські юристи враховували особливості становища особи, яка щойно змужніла і не може належним чином керувати своїми справами. Тут передбачались особливі юридичні правила захисту майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб. По-перше, у випадках, коли неповнолітня особа, вступаючи у цивільне правовідношення, по молодості чи за відсутністю досвіду зазнала шкоди, то претор давав їй право на повернення у попередній стан з урахуванням її віку і застосовував особливий вид реституції (*restitutio in integrum ob aetatem*)⁹. По-друге, особі, яка формально досягла віку дієздатності, але потребувала допомоги при веденні своїх справ, міг бути призначений куратор. Спочатку куратор своєю присутністю гарантував, що в угоді, яка укладається такою особою, не має обману. Пізніше запрошення куратора стало традицією. Таким чином, особи, які не досягли 25-річного віку, але над якими опіка була припинена, не досягали повної дієздатності, їхні дії знаходились під контролем спеціальних опікунів¹⁰. В

⁴ Леженін В. Н. Право родителей на воспитание детей по советскому семейному законодательству (проблемы содержания и осуществления): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харьков. юрид. институт им. Ф. Э. Дзержинского. — Х., 1989. — С. 11-12.

⁵ Кидалова А. Обязанности и права родителей щодо виховання та розвитку дитини: окремі проблеми // Право України. — 2004. — № 3. — С. 89.

⁶ Про органи реєстрації актів громадянського стану: Закон України від 24.12.1993 р. // ВВР. — 1994. — № 14. — Ст. 78.

⁷ Ромовська З. В. Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи) (до розроблення нового Цивільного кодексу) // Право України. — 1995. — № 2. — С. 25.

⁸ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // ОВУ. — 2002. — № 7. — Ст. 273.

⁹ Иоффе О. С., Мусин В. А. Основы римского гражданского права. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1977. — С. 55.

¹⁰ Римское частное право: Учебник / Под. ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 1999. — С. 139.

Українському законодавстві такої можливості не передбачено, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України особа може вступити у шлюб після досягнення нею 14 років, а відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 34 ЦК України у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу.

ЦК України передбачає можливість надання повної дієздатності особі, яка досягла 16-річного віку і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю (абз. 1 ч. 3 ст. 35 ЦК України). Важливим є і те, що ЦК України не лише називає нові підстави для надання повної цивільної дієздатності, але й передбачає відповідний порядок надання повної дієздатності за цими підставами. Так, якщо особа досягла 16-річного віку, працює, то надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника (ч. 2 ст. 35 ЦК України). А в разі відсутності згоди батьків — за рішенням суду. Якщо ж фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, бажає займатися підприємницькою діяльністю, рішення про надання їй дієздатності в повному обсязі приймає орган опіки і піклування та письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, та може бути зареєстрована як підприємець. В такому разі особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації її як підприємця (абз. 2 ч. 3 ст. 35 ЦК України).

В юридичній літературі було зазначено, що у випадках, коли один із батьків визнається безвісно відсутнім, тяжко хворим, проживає окремо від дитини та ігнорує запити органу опіки і піклування, в результаті чого його згоду на надання повної цивільної дієздатності отримати неможливо, то достатньою є згода одного з батьків. Якщо ж невідомим є місце перебування обох батьків, і дитина не має інших законних представників, то питання про надання повної цивільної дієздатності повинно вирішуватися судом¹¹. Звичайно, рішення про набуття дієздатності в повному обсязі виражає бажання самої неповнолітньої особи. Ще римські юристи зазначали, що сина, який знаходиться під владою батька, не можна примусити до емансипації¹².

Важливою гарантією здійснення права неповнолітньої особи на надання цивільної дієздатності в повному обсязі на цій основі є його судовий захист. Ч. 2 ст. 35 ЦК України передбачає, що у випадку, якщо батьки не дають своєї письмової згоди на надання повної дієздатності особі, яка не досягла 18 років, повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Приймаючи рішення, суд повинен об'єктивно оцінити всі обставини справи: причини, через які батьки (усиновлювачі) або піклувальник заперечують проти надання їхній дитині повної цивільної дієздатності; умови, за яких дитина працює чи збирається займатися підприємницькою діяльністю; стан її здоров'я; можливість суміщення праці з навчанням і так далі.

Як ми вже зазначали, ст. 35 ЦК України має назву "Надання повної цивільної дієздатності". Ця норма стосується лише випадків надання дієздатності особам, які працюють за трудовим договором, записані матір'ю (батьком) дитини чи мають бажання займатися підприємницькою діяльністю. Хоча сам термін "емансипація" не міститься у ЦК України, не важко здогадатися, що саме його і мають на увазі в цій статті. В такому вузькому значенні цей термін закріплений в ст. 27 ЦК РФ, де вказується, що емансипація — це оголошення неповнолітнього, який досягнув 16 років, повністю дієздатним у випадку, якщо він працює за трудовим договором

¹¹ Букшина С. Эмансипация: проблемы и перспективы // Хозяйство и право. — 1999. — № 7. — С. 53.

¹² Римское частное право: Учебник / Под. ред. И. Б. Римского и И. С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 1999. — С. 137.

або займається, за згодою батьків, підприємницькою діяльністю¹³. Аналогічне тлумачення цього поняття набуло сьогодні поширення і в науковій літературі¹⁴.

Таке вузьке розуміння терміну “емансипація”, підведення його лише до однієї із підстав нам уявляється зовсім не виправданим. По-перше, такий підхід істотно збіднює зміст цього поняття, виробленого ще римським приватним правом, і, по-друге, йде врозрід із сучасною юридичною практикою зарубіжних країн.

Крім названих вище підстав надання повної цивільної дієздатності, в літературі було запропоновано визнати емансипованими неповнолітніх осіб, якщо їм до досягнення 17-річного віку буде дозволено скласти іспити і отримати право керування автомобілем. При цьому було зазначено, що надання повної цивільної дієздатності в такому випадку повинно надаватися у вигляді несення ними відповідальності за кримінальні, адміністративні та цивільно-правові правопорушення¹⁵. З цим важко погодитися з двох основних причин. По-перше, надання повної цивільної дієздатності забезпечує набуття неповнолітніми особами комплексу прав і обов’язків цивільно-правового характеру і, в першу чергу, права самостійно вчиняти цивільно-правові правочини і займатися підприємницькою діяльністю, тобто брати участь у цивільному обороті поряд з повнолітніми особами. Тому повна цивільна дієздатність не може розглядатися лише як додаткова підстава для притягнення особи до відповідальності.

По-друге, неповнолітня особа несе самостійну майнову відповідальність за завдану нею шкоду, але при відсутності у такої особи достатніх засобів додаткова (субсидіарна) відповідальність може покладатися на батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Якщо ж неповнолітня особа за рішенням органу опіки та піклування буде визнана повністю дієздатною, то субсидіарна відповідальність батьків за завдану неповнолітнім шкоду виключається. Але це не означає, що особа може бути визнана повністю дієздатною з однією лише метою — притягнення її до самостійної майнової відповідальності за завдану шкоду. Самостійна (без допомоги батьків) відповідальність може бути наслідком, а не причиною і метою надання повної цивільної дієздатності.

Отже, порядок надання повної цивільної дієздатності містить у собі як моменти змістового характеру (умови та правові наслідки надання особі дієздатності в повному обсязі), так і процедурні особливості (порядок подання заяви з проханням про надання цивільної дієздатності в повному обсязі до досягнення 18-річного віку; вираження згоди батьків (усиновителів) або піклувальника на надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам; розгляд питання і надання згоди органом опіки і піклування; розгляд справи у випадку виникнення спору в суді і т. д.).

Разом з тим, не можна отожднювати поняття “надання повної цивільної дієздатності” і “повноліття” (якщо, звичайно, вони не збігаються за часом). Якщо особі за рішенням органу опіки та піклування (до досягнення 18 років) надається повна цивільна дієздатність, вона не стає при цьому повнолітньою. На це звертає увагу С. Букшина, яка зазначає, що емансипований неповнолітній зберігає свій статус неповнолітньої особи. У зв’язку з цим зберігається низка майнових прав, якими наділяються малолітні і неповнолітні особи, наприклад, право на вселення до своїх батьків незалежно від норм житлової площі на одну особу¹⁶.

¹³ Гражданский кодекс Российской Федерации. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части первой / Под. ред. Т. Е. Абовой и А. Ю. Кабалкина; Институт государства и права РАН. — М.: Юрайт-Издат; Право и закон, 2002. — 880 с.

¹⁴ Беспалов Ю. Защита прав несовершеннолетних // Российская юстиция. — 1997. — № 1. — С. 33; Гражданское право: Учебник. — Изд. 6-е, перераб. и дополн. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М.: Проспект, 2004. — Том 1. — С. 93.

¹⁵ Борисова Н. Е., Дмитриев Ю. А. Проблемы возрастных ограничений в российском законодательстве // Государство и право. — 1999. — № 11. — С. 28.

¹⁶ Букшина С. Эмансипация: проблемы и перспективы // Хозяйство и право. — 1999. — № 7. — С. 50.

Можна додати, що така неповнолітня особа зберігає і право на отримання аліментів від своїх батьків, хоча, виходячи із ст. 188 СК України, батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. За законодавством Російської Федерації це питання вирішується інакше. В ч. 2 ст. 120 Сімейного кодексу РФ вказується, що виплата аліментів, які стягуються у судовому порядку, припиняється у випадку набуття неповнолітніми дітьми повної дієздатності до досягнення повноліття¹⁷. Аналогічний підхід відображений і в літературі¹⁸. Разом із тим його правильність викликає сумніви. Справа в тому, що визнання неповнолітньої особи повністю дієздатною не означає безумовної зміни її матеріального становища в кращий бік. Така особа може, наприклад, займатися підприємницькою діяльністю і разом з тим не отримувати достатніх засобів до існування. Або деякий час отримувати дохід, який перевищує дохід кожного з батьків, а згодом не отримувати нічого, як і повнолітні особи, які займаються підприємницькою діяльністю. Тому звільнення батьків від сплати аліментів на утримання неповнолітньої особи повинно проводитись за рішенням суду і з урахуванням усіх обставин справи.

У зарубіжній юридичній практиці процес надання неповнолітнім особам повної цивільної дієздатності за останні десятиріччя зазнав суттєвих змін. Це пов'язано із загальними тенденціями автономізації неповнолітніх від сім'ї в цілому; більш раннім їх вступом в самостійне життя; прагненням до економічної незалежності від батьків; більш інтенсивним трудовим включенням в різні сфери економіки. У зв'язку з цим юридичні критерії для надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам стають в останній час менш жорсткими, ніж це було раніше, а її наслідки, навпаки, більш суттєвими. В цілому ж процес емансипації стає доступним для все більш широкого кола неповнолітніх.

Отже, відповідно до чинного законодавства, фізична особа наділена визначеною законом правоздатністю, яка виникає з моменту її народження і закінчується її смертю. Разом з тим, є група майнових прав, якими особа може скористатися лише після досягнення певного віку. Це пов'язується із тим, що для здійснення таких майнових прав особа повинна бути наділена певним об'ємом дієздатності, який повинен відповідати фізичним та психічним особливостям особи, а саме: здатності вчиняти розумні вчинки, усвідомлювати їх значення і нести відповідальність за наслідки.

Цивільне законодавство також передбачає можливість надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, визначених законом. Все це говорить про те, що законодавець розглядає неповнолітню особу як учасника цивільних правовідносин, даючи можливість активно включатися в сферу цивільного обороту для реалізації своїх майнових прав, інтересів та задоволення потреб.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 10 від 3 травня 2007 року)*

¹⁷ Семейный кодекс Российской Федерации: Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. П. В. Крашенинникова и П. И. Седугина. — 2-е изд., перераб. и дополн. — М.: НОРМА; НОРМА-ИНФРА — М., 2001. — 480 с.

¹⁸ Нечаева А. М. Семейное право: Курс лекций. — М.: Юрист, 2002. — С. 241; Абашин Э. А. Семейное право: Учеб. пособие. — М.: Форум, ИНФРА-М, 2002. — С. 73.